

cratie en markteconomie behoorlijk op de proef gesteld. Een gepolitiseerde vorm van *Ostalgie* kan die scepsis versterken. Toch gaat het hier volgens Melching in de meeste gevallen om een ‘onschuldig fenomeen’, ingegeven door het begrijpelijke verlangen vooral aan de aangename, vertederende en koddige kanten van de DDR terug te denken (p. 285). Uit de weemoedige titel die hij zijn boek heeft meegegeven kan men opmaken dat dergelijke gevoelens ook Melching zelf, die vaak in de DDR is geweest, niet geheel vreemd zijn. Zijn boek bewijst echter dat een milde vorm van *Ostalgie* niet gepaard hoeft te gaan met een rooskleurig beeld van de Oost-Duitse staat.

Filip Bloem
Universiteit Leiden

Klaas van Berkel, *Academische illusies. De Groningse universiteit in een tijd van crisis, bezetting en herstel, 1930-1950* (Amsterdam, 2005) 650 p. ISBN 903512684x

Van de Universiteit van Amsterdam, de Universiteit Utrecht en de Vrije Universiteit zijn inmiddels monografieën verschenen over hun geschiedenis in oorlogstijd. Hierin verhouden de auteurs zich op verschillende wijze tot de interpretatie van Blom van de Tweede Wereldoorlog. Nu is ook de geschiedenis van de Groningse universiteit in oorlogstijd verschenen, van de hand van de Groningse hoogleraar Nieuwste Geschiedenis Klaas van Berkel. Zijn aanpak is origineel, verhelderend en belangwekkend. Van Berkel kiest voor een cultuurhistorische benadering die de geschiedenis van de idee van de universiteit als leidraad neemt om het handelen van studenten en hoogleraren voor, in en na de oorlog te begrijpen. De langzame structurele transformatie van elite-universiteit naar massa-universiteit vormt het kader waarin zijn verhaal zich afspeelt. De ideeën, denkbeelden, wensen en illusies, waarmee studenten en hoogleraren op dit proces reageerden en waarmee zij identiteiten voor zichzelf en hun instelling creëerden, bepaalden hun handelen in en na de oorlog. Dit zelfbeeld der historische actoren is noodzakelijk om hun handelen te begrijpen en uiteindelijk ook te beoordelen.

De kern van het boek wordt gevormd door het idee van de ‘academische gemeenschap’, dat in de jaren dertig in het kader van een algemener verlangen naar gemeenschap nieuw leven in werd geblazen. Dit verlangen naar gemeenschap drukte een kritiek uit op de verkokerde, individualistische, liberale samenleving. Het manifesteerde zich aan de Groningse universiteit onder meer in het streven naar volkseenheid, naar een nauwere band tussen universiteit en samenleving, in de volkshogeschoolgedachte, in het streven naar lichamelijke opvoeding voor studenten, in het ontstaan van het eerste Sociologische Instituut van Nederland (met Plessner en Hofstee), in de academische belangstelling voor volkskunde (onder de bezielende leiding van de Germanist Kapteyn), in belangstelling voor de Groningse cultuur en de Groningse gemeenschap, in een heimelijke bewondering voor het élan dat Duitsland ten toon spreidde, in hernieuwde pogingen van het Corps alle studenten in zich op te nemen, maar ook in de oprichting van een studentenvereniging voor ongeorganiseerden.

Na de Duitse inval wordt dit streven naar academische gemeenschap omgezet in een universitaire ideologie (mijn terminologie) door een druk bezochte en zeer succesvolle zomerconferentie in het oude klooster van Ter Apel, waar studenten en docenten de ware academische gemeenschap beleefden. De geest van Ter Apel beloofde een nieuwe universiteit en een nieuw Nederland. Het spoorde geheel met het aanvanke-

lijke élan van de Nederlandse Unie. Van Berkel wijst erop dat hier niet zozeer sprake was van accommodatie aan de bezetter als wel van het realiseren van oude idealen, die in omstandigheden waarin men de nieuwe situatie meende te moeten accepteren een nieuwe urgentie hadden gekregen.

In dit ideaal van een academische gemeenschap speelden studenten, en dan vooral studentenverenigingen en meer in het bijzonder het Corps een centrale rol. In het najaar van 1941 hieven alle studentenverenigingen alsmede het studentenblad 'Der Clercke Cronicke' zich op, omdat het joden verboden werd van niet-commerciële verenigingen lid te zijn. Vanaf dit moment was er van de universitaire gemeenschap niet veel meer over. 'Als organisme is de universiteit dood', schreef de invloedrijke secretaris van het College van Curatoren en oud-rector van het Corps, J.L.H. Cluysenaer in december 1941 en Van Berkel schaaft zich achter dat oordeel: 'cultureel leven, studentenverenigingen, vormingsidealen, een gevoel voor geschiedenis, dat zijn de dingen die een opleidingsinstituut pas tot een heuse universiteit maken' (p. 261).

Cluysenaer probeerde desondanks in 1942 de universiteit als gemeenschap zoveel mogelijk te laten doorfunctioneren, bijvoorbeeld door een nieuw universiteitsblad op te richten en door het universitaire leven zoveel mogelijk te laten voortgaan in omstandigheden waarin de universiteiten zich in toenemende mate geconfronteerd zagen met Duitsgezinde autoriteiten. De Groningse universiteit kreeg de nationaal-socialist De Burlet als rector-magnificus opgedrongen. Cluysenaer probeerde de gemeenschap bijeen te houden door de contacten met deze pro-Duitse autoriteiten zo goed mogelijk te houden.

Dat alles bleek vergeefs toen de Duitsers begin 1943 met de numerus clausus, de verplichte arbeidsdienst voor afgestudeerden, de versterking van de positie van de president-curator en de rector, en de loyaliteitsverklaring kwamen. Maar niet zozeer de maatregelen zelf, als wel de oproep van de door de Corpora gedomineerde Raad van Negen om de loyaliteitsverklaring niet te tekenen ziet Van Berkel als een breukpunt. 'De oproep van de Raad van Negen om de loyaliteitsverklaring niet te tekenen vormde het beslissende moment in de geschiedenis van de Nederlandse universiteiten in de Tweede Wereldoorlog' (p. 319). Dit is de kernzin van het boek. Want Van Berkel accepteert deze oproep niet zonder meer. Het was namelijk óók een poging van de traditionele studentenverenigingen het conflict in termen te gieten die uit hun wereld afkomstig waren. Door afwijkende opvattingen als landverraad te bestempelen plaatsten de traditionele studentenverenigingen zich met morele middelen weer aan het hoofd van de studentengemeenschap.

Essentieel onderdeel van deze analyse is het verloop van de naoorlogse zuivering. Van Berkel stelt dat de tekenaars in veel gevallen bepaald geen recht is gedaan. Het betrof vaak ongeorganiseerden, die uit families zonder academische traditie kwamen en die als het er op aan kwam hun familie boven de academische gemeenschap stelden waar zij toch niet veel van gemerkt hadden. Zij zagen de universiteit eerder als een functionele gemeenschap dan als de morele gemeenschap die vanuit een standsbewuste visie op de universiteit gedacht was (p. 441). Doordat het studentenverzet zijn traditionalistische opvattingen als de enig juiste wist door te zetten werd de naoorlogse zuivering een drama.

De grote verdienste van dit boek is dat de auteur een verdiept begrip van het handelen van studenten en docenten in oorlogstijd mogelijk maakt, door heel precies het zelfbeeld van de diverse acteurs te reconstrueren en te interpreteren. Het is zeer te waarderen dat daarbij ook de dominante morele oordelen uit de tijd zelf aan een

kritisch onderzoek onderworpen worden. Hij zet aldus in een aantal opzichten de bestaande opvattingen op zijn kop. Naast een minutieuze beschrijving van de lotgevalen van een universiteit in oorlogstijd is het boek vooral een studie over moraal in de praktijk, die de discussie over het traditionele goed/fout-schema op fundamentele wijze wil voeren dan de zakelijke benadering van Blom. Een boek als dit nodigt uit tot discussie en die zal er ongetwijfeld ook komen. Daarbij zal het niet alleen over moraliteit in oorlogstijd gaan maar ook over de universiteit als academische gemeenschap. Op de laatste bladzijde van het boek stelt de auteur namelijk dat zonder de illusie van een academische gemeenschap de universiteit niet goed denkbaar is. Gereduceerd tot buitendienst van de rijksoverheid houdt de universiteit immers op te bestaan.

P.A.J. Caljé
Universiteit Maastricht